

Bacskai Sándor

A magyarországi zsidó ortodoxia története 1945 után

I. GROSZBERG SLOMÓ

– Hát úgy látszik, a mi ortodoxiánkat is csak Rákosi tartotta össze – mondta az 1956-os év végén, a kivándorlási hullám láttán Groszberg Jenő rabbi, egykori lapszerkesztő. A forradalom után a korábbi évek „szűk levegőjében” fulladozó, abból menekülni nem tudó, vagy nem is akaró vallásos zsidók ezrei hagyták el hazájukat, egyaránt rettegve kommunizmustól és fasizmustól.

Erről a világról mesél Groszberg rabbi fia, a háború utáni ortodox ifjúsági mozgalom egykori vezetője, a ma Bné Brákbán élő Groszberg Ervin „Slomó” is.

Az ő történetével kezdjük azt a sorozatunkat, amely interjúk és kordokumentumok segítségével kívánja feldolgozni a magyar zsidó ortodoxia 1945 – vagy ha úgy tetszik –, *felszabadulás* utáni történetét.

Szabadság-hegyen rendeztünk „napközi táborozást” több száz fiú- és leánygyermeknek 3–18 éves korig, 1955 és 1956 nyarán. E táborozások igen sikeresek voltak – utódom Steinberger Jenő még 1957 és 58 nyarán is szervezett táborozást, persze kisebb létszámmal.

A mi családunk szigorúan ortodox-askenázi volt, édesapám a hunfalvi és a pozsonyi jesiván tanult, a rabbiképesítését többek között *Akiba Szófer* pozsonyi főrabbitól kapta. Boldogult nagyapám, *Groszberg Lipót* alapította a múlt század kilencvenes éveiben a fonetikus héber betűkkel írt, „hochdeutsch” nyelvű *Allgemeine Jüdische Zeitung* című ortodox napilapot, írt cikkeket a *Zsidó Híradó*-ba és németországi zsidó újságoknak is dolgozott. Ezerkilencszáztizenkilencben, miután Magyarországot feldarabolták, és a jiddist köznapi nyelvként beszélő északkeleti és erdélyi zsidóság az elcsatolt területeken élt tovább, a megmaradt ország részen a *Jüdische Zeitung*-nak nem volt többé létjogosultsága, így néhány évig nem foglalkozott újságírással; nagyon hiányzott neki, bele is betegedett szegény. Ortodox újságra azonban a trianoni Magyarországon is szükség volt, ezért ezerkilencszázhuszonötben elhatározta egy magyar

nyelvű hetilap kiadását, amely a *Zsidó Újság* nevet kapta. Ötvenhat éves volt akkor, viszonylag fiatal tehát, de már betegeskedett: ágynak esett, később kórházba került, úgyhogy apám fokozatosan átvette a lap szerkesztését, amit az *Orthodox Központi Irodával* együttműködésben, de továbbra is saját kiadásban jelentetett meg. Sikerült egy páratlan, a vidéki és külföldi ortodoxiáról is átfogó képet nyújtó lapot csinálnia. Ebből a lapból éltünk.

Tizennyolc éves koromig a váci és a galántai jesiván tanultam, majd ezerkilencszáznegyvenháromban magánúton érettségiztem a budapesti zsidó gimnáziumban. Ezzel párhuzamosan ortodox ifjúsági mozgalom szervezésével foglalkoztam: dr. Deutsch Adolf, az ortodox zsidó iskola igazgatója még negyvenkettőben felkért, hogy az iskolán belül alakítsak ifjúsági csoportokat. Ő agudistának vallotta magát, és az volt az elképzelése, hogy a magyar ortodoxiának a háború befejezése után föl kell majd vennie a kapcsolatot az európai zsidósággal, úgy az azon belül működő Agudával is. Egyébként negyvenkettőben nagyon fonák volt a helyzet, ugyanis az Aguda párt működését a legtöbb magyar ortodox rabbi ellenezte, ugyanakkor a visszacsatolt Felvidéken, a Kárpátalján és Erdélyben, szinte minden nagyobb hitközségben működtek már agudista és cionista pártok.

Dr. Deutsch Adolf felkérése után beszerveztem néhány barátomat, és minden szombaton, azonkívül hetente két-három alkalommal kaptunk egy helyiséget az iskolában, ahol a tízévesnél idősebb gyerekekkel foglalkoztunk. *Pirché Tiferet Bachurim* volt a hivatalos nevünk. Ez már a felszabadulás után, 45–46-ban volt, amikor a Pirché Agudat Izráél volt a mozgalom neve!

Egy Andrassy úti bődíszművesnél szakmát tanultam, és néhány írásom megjelent a *Zsidó Újság*-ban. Apám minden bizonnyal fel is vett volna munkatársnak, ha a lap 1944. március 20-i dátummal meg nem szűnt volna. Nekem szerencsém

volt, háromszor kerültem gyalogdeportálási menetbe 44 novemberében, de legtovább Almásfüzitőig jutottam el, onnan sikerült visszakerülnöm Pestre. Negyvennégy decemberében a szüleimmel bekerültünk a svájci követség védelme alatt álló Vadász utcai „üvegházba”. Szilveszter éjszaka a garázdálkodó nyilasok az egész házat ki akarták vinni a Duna-partra, de a németek – és erre több tanú is van – elzavarták őket. Akkor én már a kőbányai Horthy Miklós kórházban feküdtem skarláttal, oda rengeteg zsidó gyereket hoztak be a különböző vöröskeresztes szervezetek. Ott szabadultam fel.

Ki voltunk éhezve, le voltunk rongyolódva, ezért a szüleimmel és testvéreimmel negyvenöt februárjának végén leutaztunk Békéscsabára. Békéscsaba az első felszabadult városok egyike volt, oda már érkeztek vissza munkaszolgálatosok, működött a hitközség, volt megfelelő kóser ellátás, és a pészahi szükségleteinket is be tudtuk szerezni. Két és fél hónapig maradtunk ott egy bérelt lakásban, májusban visszajöttünk az Aradi utcai lakásunkba.

*

Folytatni szerettem volna azt, amit negyvenkettőben elkezdtem, és amit még negyvennégy szeptemberében is csináltam a nyilas hatalomátvételig, ezért rögtön részt vettem az *Agudat Israel* magyarországi megszervezésében. Ott voltam a bölcsőjénél: az első megbeszélésünk a Dob utca 35-ben, az ortodox hitközség romos irodájában volt. Nem tudom, hányan ültük körül az asztalt – volt-e asztal egyáltalán, voltak-e székek –, talán nyolcan-tizen lehettünk. *Frank Ábrahám* Laudon utcai cipőkereskedő lett az elnök, *Sussmann Simon* – Sussmann Viktor pesti rabbi fia, Reich Koppel főrabbi unokája – pedig az ügyvezető alelnök. Egy időben a galántai származású *Link Gyula* pesti bőrkereskedő volt a társelnök – valójában az Aguda finansziális támasza. Rajtuk kívül *Ernst Fülöpre* és a miskolci *Gottesmannra* emlékszem. Ketten-hárman voltunk fiatalok, mi a fiatalsággal akartunk foglalkozni. A *Gyermek- és Ifjúsági Csoport* szervezésében *Stein Benő* volt a legközvetlenebb munkatársam, tőle nagyon sokat tanultam. Ő is miskolci volt; munkaszolgálatosként orosz fogságba esett, elkerült Arhangelszkbe vagy hová, ott befogták pártmunkára – Kossa Istvánnal, az MKP, később az MDP egyik vezetőjével együtt, akiről sokat mesélt. Stein persze nem lett kommunista; rabbinikus képzettségű volt, és ahogy hazakerült, azonnal részt vett az Aguda szervezésében. Emlékszem, negyvenhat februárjában Makón voltunk szervezési munkán, és mivel semmilyen járművet nem találtunk, gyalog mentünk át Mezőkovácsházára, a magas hóban gyalog vágunk neki a tizennégy kilométernek. Aztán ott volt *Friedmann Ervin*, akivel

rövid ideig a vidéki ügyeket intéztük, ő már negyvennyolcban vagy még korábban elhagyta az országot. Volt még két vidéki munkatársam, egyikük *Grósz Károly* – csak semmi asszociáció –, egy nagyon intelligens kisvárdai fiú, másikuk *Róth Sándor* Munkácsról; ma mindketten Amerikában élnek. Sötétkéék egyensapkát hordtunk; később egy Holló utcai műhelyben csináltattam kétszáz sapkajelvényt: kék-fehér mező, átlósan húzódo fekete sávval.

Voltak kollegináink is, akik az Aguda lánycsoportját szervezték, már nem emlékszem, hogy a Kertész utca 32-ben, vagy az Akácfa utcai leányotthonban-e: *Ehrenfeld Ráchel* Makóról, ő ötvennyolcban ment ki, és *Adler Ráchel*, aki később férjhez ment Stein Benőhöz; ő volt a második felesége, Stein első családja Auschwitzban pusztult el.

Eleinte szociális tevékenységgel foglalkoztunk, felállítottunk egy népkonyhát, és elláttuk ebéddel a rászorulókat. Akkoriban minden pénz a *Jointon* keresztül jött, az Agudát is ők támogatták. Ez jól meg volt szervezve, volt egy bizottság, amely a pénzt szétosztotta, és ebben a bizottságban együttműködött az ortodoxia és a neológia.

Ezerkilencszáznegyvenöt májusában az Aguda beköltözött a Király utca 26. sz. első emeletére, irodai helyiségeket és imaházat rendeztek be, amit a környékbeli ortodoxok látogattak. 1946-ban boldogult nagybácsim, *Fuchs Lipót* biharkeresztesi főrabbi lett a templom rabbija, őt a nagyváradi gettóból hozták fel Pestre a feleségével. Így maradtak életben. Az épület egyébként korábban a zsidó tanonciskolának adott otthont, s itt működött volna a háború alatt szervezett iparos jesiva.

Negyvenöt nyarán kinéztem egy üres lakást a Holló utca 1-ben. Abban a házban volt azelőtt a Weisz Mór Kenyérgyár, egy komoly péküzem, ennek egy részében működik most a Fröhlich cukrászda. Úgy emlékszem, Weisz Mórék szóltak, hogy a második emeleti lakás üres. Ablakok, ablakkeretek nem voltak, ezeket egy Herskovits bácsi nevű asztalossal csináltattam meg. Herskovits bácsi azután is sokáig állt rendelkezésünkre, még akkor is, amikor már a Dob utca 35-ben voltunk. A Holló utcai lakást kitataroztuk, és ide költözött be a Pirché Agudát Izráél fiúrészlege. A Holló utca 1. saroképület; a Dob utcai fronton volt az én irodám, mellette egy kicsi, úgynevezett ülészoba, a Holló utcai oldalon pedig a fiúnapközi tanulóhelyiséggel, játékokkal, pingpongasztalokkal. A kisebb gyerekek számára volt egy óvodánk, amit *Schwarz Izidor* vezetett, és volt két, szükség esetén három segítője: a kisvárdai *Roóz Ella*, egy *Glaser* lány Bánffyhunadról és *Schwarz Anna*, egy gyönyörű szép munkácsi lány. A fizetésünket először mill-, majd billpengőben kaptuk. Nekem mint „osztályvezetőnek” negyvenhat augusztusától öt-száz forint volt a fizetésem, ebből fedeztem az egyetemi tanulmányaimat. Ugyancsak negyvenöt

nyarán rendezték meg az első gyermeknyaraltásunkat a Hűvösvölgyben. Nem tudom, ha arra sétálnék, megtalálnám-e az épületet: a Hűvösvölgyi út 62. sz. alatti villában volt a tábor. Ez is a Joint segítségével jött létre, ők adták a pénzt, ők adták az élelmiszert. Vittünk magunkkal Tórát, és kialakítottunk egy kis imaházat. Szigorúan ortodox életmód szerint éltünk. Kiváló pedagógusgárda vezette a tábort, pl. Singer Jenő rabbi, a Talmud Tóra vezetője, Gáti Odön, Braun Simon, Blaszc Jenő tanárok. Igyekeztünk tartalmas programokat kialakítani. Minimum kétszáz, főleg budapesti gyereket nyaraltattunk akkor, volt öt lengyel zsidó gyerek is, akik itt vészelték át a háborút. A deportálásból nagyon kevés vidéki gyerek jött vissza: Debrecenben, Makón és a hajdúsági városokban voltak nagyobb számban ortodox gyerekek. Negyvenhat nyarán Miskolc környékén kerestem terepet az az évi nyaraltatáshoz, találtam is Görömbölytapolcán, egy kedves fürdőhelyen. A miskolci hitközség vezetősége segített nekem. Megmutatták nekem a gyerekeket az iskolában. Miskolcon tizenhétezer zsidó élt a háború előtt, a zsidó iskolába ezeröttszáz gyerek járt. Akkor huszonnégy gyereket tudtak az udvaron felsorakoztatni, közülük páran Budapesten élték túl a háborút, másokat keresztények bújtattak el különböző bunkerekben. Én akkor olyan keservesen zokogtam, ezt az élményt soha nem felejttem el.

A miskolctapolcai sátoztábort megrendezték, nagyon szép volt, sőt negyvenhétben is azon a környéken voltunk, Kácsfürdőn, egy kies helyen; tudja-e, merre van? Amikor először jártam arra, Mezőnyáradnál kellett leszállni a vonatról, és Tiboldarócon át gyalog mentem oda. Különböző teherautón utaztunk, mindjárt fölállítottuk a tábori konyhát, ahol a magunkkal vitt szakképzett szakács szigorúan kósert főzött. Negyvennyolctól ötvenegyig Balatonszemesen nyaraltunk; akkor táboroztunk utoljára. Persze külön táborrészlegek voltak a fiúknak és lányoknak.

Negyvenöt kora őszén Mezőkovácsházáról kiindult egy kezdeményezés: egypáran visszajöttek a munkaszolgálatból, de a gyermekeiket elpusztították, vágyódtak a gyermekhangok után, ráadásul voltak használaton kívüli helyiségeik, ezért hozzánk fordultak, hogy létesítsünk ott gyermekotthont hajdúsági és budapesti árvák részére. Úgy tudom, hogy él még ott az egyik kortanú, *Brüll Ignác*, néha látom a nevét az *Új Élet*-ben, ő velünk együtt kezdte szervezni az internátust, együtt látunk neki a dolognak. Mezőkovácsháza a mi szempontunkból nem volt ideális hely: tipikus nagy, alföldi falu a román határ mellett, ahol se vízvezeték, se más nem volt. De azért rendelkezett némi vonzerővel is, a gyerekek belekóstoltak a falusi életbe, reggelente segítettek a fejszénél, a városi gyerekeknek ez nagy élmény volt. Szerveztünk számukra

iskolát is, szépen ment minden. Aztán negyvenhat-negyvenhét telén a gyermekotthont áthelyeztük Csornára, egy kulturált kisvárosba, ahol sokkal előnyösebbek voltak a viszonyok. Fölfedeztem ott egy *Sichermann* nevű, munkaszolgálatból visszatért remek pedagógust, aki később fölkerült Pestre. A rabbi pedig *R. Mordche Arje Moskovits* volt, ő tanult a nagyobb fiúkkal, már Mezőkovácsházán is.

Ahová nagyobb számban érkeztek vissza gyerekek, ott budapesti kezdeményezésre rögtön megalakult a Pirché Aguda helyi csoportja. Ezerkilencszáznegyvenhatban rendezték meg először az *Agudista Ifjúsági Napokat*, akkoriban minden cionista szervezet csinált ilyeneket. Negyvenkilencben a hűvösvölgyi Nagyréten voltunk, ötvenben Makón; negyvennyolcban úgy határoztunk, hogy a demonstrációnkat Debrecenben rendezzük meg, hiszen ott helyi csoport és gyermekotthon is volt akkor. *Lág báomerkor* szép kis felvonulást rendeztünk a Nagyerdőn, ott volt a hajdúnánási, a hajdúböszörményi, a balmazújvárosi helyi csoport, ezenkívül népes küldöttség Budapestről és Makóról. A csoportok felvonultak a zászlóikkal és transzparensikkel, aztán letáboroztunk, szónoklatok voltak, jelenetek – mindez akkor nem keltett nagy feltűnést, az emberek tudomásul vették, hogy a holocaust után megmaradtak élni akartak. De ugyanígy nem volt kuriózum akkoriban egy-egy vallásos zsidó látványa sem: Budapesten ugyanúgy, mint Pápán vagy Berettyóújfaluban.

Az Agudának komoly befolyása volt az ortodox ifjúságra – nagyobb, mint a *Mizrachin*nak, a vallásos cionista pártnak –, egyrészt a tizennégy év körüli fiúkra, akiket jesivába irányítottunk. Mivel a régi-úton – abban a villában, ahol az első táborozást rendeztük – *Posen Simon* volt soproni főrabbi vezetésével létrehozottunk egy jesivát, ez volt az első jesiva a felszabadulás után. Később máshol is létesültek, közülük a hajdúhadházit és a békéscsa-

NAGYLÁNYOK CSOPORJA A SZABADSÁG-HEGYI TÁBOROZÁSON – 1956

LÁG BAOMER A DEBRECENI NAGYERDŐBEN – 1948

bait is az Aguda alapította. Máshol – így Egerben vagy Pakson – a helyi főbbik kezdeményezésére alakultak meg.

A másik terület, ahol befolyásunk volt a gyerekekre – és maga nem ávó-előadó, magának nyugodtan megmondhatom –, az *aliázás* volt. Negyvennyolcig, amíg zsidó állam nem létezett, ennek rengeteg akadálya volt. A csoportok először Franciaországba mentek, ahol *hahsárákon*, „előkészítőn” vettek részt.

Kezdetben az Aguda nem volt deklaráltan cionista párt. A zsidóság vezetői úgy gondolták, hogy folytatódik az, ami 44-ben megszakadt, ha megtépázva is, de újra fölépülnek a hitközségi szervezetek. A magyar zsidóság nem volt kevésbé sovíniszta, mint a magyar kereszténység; én mondhatom ezt, hiszen harmincöt évi izraeli élet után ez a sovínizmus még mindig bennem van: az olimpián a magyaroknak drukkolok, otthon „magyar polcunk” van magyar könyvekkel és – kérem, ne nevéssen ki – kokárdával.

De negyvenhétben, a kék cédulás választások, Pfeiffer-párt és a Barankovits-féle Keresztény Néppárt mandátumainak megsemmisítése után csak a vak nem látta, hogy a kommunisták át fogják venni a hatalmat. Így az aliázás benne volt a korszaklemben. Nem azt mondom, hogy ez lett volna a fő tevékenységünk – a fő tevékenységünk a minden-

SZABADSÁG-HEGY – 1956

A BALMAZÚJVÁROSI CSOPORT A DEBRECENI NAGYERDŐBEN – 1952

napos munka volt. De tudat alatt az vált a fő célunkká, hogy a holocaustot túlélte gyerekek előbb-utóbb Erec Jisráélbe kerüljenek.

Ezerkilencszáznegyvenhétben meghívást kaptunk az Aguda akkori központjából, Londonból, hogy vegyünk részt a marienbadi kongresszuson. Úgy határoztunk, hogy ezen Frank Ábrahám elnök, valamint Stein Benő, Friedmann Ervin és jómagam veszünk részt. Egyébként boldogult nagyapám az Agudat Israel ezerkilencszáztizenkettődik évi, katowicei alakuló kongresszusán negyedmagával képviselte Magyarországot, apám pedig a harminchetes marienbadi kongresszuson volt delegátus.

Mivel az akkori magyar–csehszlovák viszony vagy valami más miatt nem kaptunk legális beutazási engedélyt, egy kedves ismerősünk, *Levin Pál*, az egyetlen rajkai hittestvérünk meghívott bennünket, majd ő segített átmenni Pozsonyligetfalura, a csehszlovák oldalra. Úgy emlékszem, éjszaka nála aludtunk, eközben ő a helyi közigazgatási hivatalban előbb megszerezte számunkra az iratokat, melyek bizonyították, hogy rajkai lakosok vagyunk, majd ezek birtokában megszerezte a határátlépési engedélyt is. Így mentünk át azon a sávon – Oroszvár környékén –, amit nem sokkal azután Csehszlovákiához csatoltak. A szombatot Pozsonyban töltöttük, és egy éjjeli vonattal Prágába, majd vasárnap Marienbadba utaztunk. A konferencia megnyitása után néhány nappal érkezünk, belepottyantunk a munkába. Az egyik fő té-

KISLÁNYOK ELŐADÁSA A SZABADSÁG-HEGYEN – 1956

KISLÁNYKÁK A SZABADSÁG-HEGYEN – 1956

A NAPKÖZIS TALMUD-TÓRA – 1952

SZABADSÁG-HEGY – 1956

ma az akkor már születőben lévő zsidó állammal való kapcsolat, a másik, ugyancsak fontos terület pedig a közép-kelet-európai zsidó hitélet felelevenítése volt; ez utóbbit főként az angol és a svájci delegátusok szorgalmazták. Sok emberrel találkoztunk, sokat beszélgettünk. Utána küldtek nekünk imakönyveket és egyebeket, amivel segítettek az itteni gyerekek fölkészülését.

Ebben az időben adtuk ki az *Achdut* című lapot, melyet én szerkesztettem. Ebben az újságban a szervezetünk budapesti és vidéki csoportjainak életéről szóló hírek és tudósítások voltak, én riportokat és vezércikkeket írtam. Sajnos, az újságból egyetlen példányom sem maradt, mert a feleségem az összeset eltűzelte, miután az ávó letartóztatott.

Ezerkilencszáznegyvennyolcban befejeztem az egyetemi tanulmányaimat. Az egyetemre még negyvenöt májusában jelentkeztem, gyermekkorom óta a földrajz és a pedagógia volt a hobbim, és elhatároztam, hogy ezt a két területet valahogy összekapcsolom. El kellett készítenem a disszertációmát, és a professzorommal azt beszélgettünk meg, hogy Svájc közlekedéséről írok. Szerettem volna a helyszínen megfigyeléseket végezni, tájékozódni, könyveket akartam beszerezni, ezért szinte kapóra jött, hogy egy svájci vallásos szociális szer-

vezet huszonhárom olyan gyereket hívott meg ot-tani üdülésre, akik a holocaust következtében tüdőszérültek voltak. Budapesti, hajdúsági és makói gyerekek közül válogattam, köztük volt a hajdúnánási *Frisch Efraim* is, aki nemrégiben a Wesselényi utcai alapítványi iskolának igazgatója volt.

Az egyetemet elvégeztem, végbizonyítványom is van, csak a doktorátust nem kaptam meg, noha a rektor felterjesztette ajánlását Ortutay Gyula kultuszminiszterhez. Elküldtek Rákosihoz, hogy tőle kérjek engedélyt a doktorátus megszerzéséhez, de mondanom se kell, nem kopogtattam az ajtaján; minden népnek vannak árulói: Rákosi a magyar népet és a zsidóságot elárulta.

Ezerkilencszáznegyvenkilenc elején megszűnt az Aguda. Ha jól emlékszem, márciusban jött ki a rendelet a cionista szervezetek föloszlatásáról. Negyvenhét végén, amikor megszületett a határozat Palesztina fölosztásáról és két új állam létrehozásáról, akkor ehhez a magyar politika és a sajtó, különösen a *Szabad Nép*, nagyon barátságosan viszonyult. Érthetően, hiszen Andrej Gromikónak komoly része volt Izrael állam létrehozásában, és a Szovjetunió volt az első, amely Izraelt elismerte. De röviddel ezután Moszkvában kezdtek felismerni, hogy Izrael inkább a Nyugat felé hajlik, eleinte ugyan Csehszlovákiától vásároltak fegyvert, de

aztán áttértek a franciákkal való együttműködésre. Negyvennyolc végén már érezhető volt bizonyos cionistaellenes kampány, ami ötvenkettő táján némileg átcsapott antiszemitizmusba. Negyvennyolc végén cionista perek voltak Romániában és Lengyelországban, nem ért tehát teljesen váratlanul a felosztásunkról szóló döntés. Sokan kíséreltek meg ekkor tiltott határátlépést, és természetesen tartottuk, hogy akit elfognak, azt bevágják a dutyiba – a törvény, az törvény.

Az Aguda Király utcai imaháza egy ideig még működött, az irodákat be kellett zárni. A Holló utcai fiúnapközi és a Király utca 41-ben létezett leánynapközi negyvenkilenc nyaráig üzemelt, az Aguda megszűntetése után – mint ortodox hitközségi intézmény. Akkor, az iskolák államosítása következtében megüresedett a Dob utca 35. iskolaépület, ott egyesült a napközi a Talmud Tórával. Ekkor a *Bné Akiba* gyermekeit is átvettem. Munkatársaim egy része – Stein Benő, Friedmann Ervin – külföldre ment, helyettük újjak jöttek, köztük *Steinberger Jenő*, aki ötvenhét után az utódom lett. A baráti körömben sokan mondták, hogy nekem is el kellene mennem, de nagyon helyhez voltam kötve, nagyon szerettem a gyerekekkel foglalkozni.

Ezerkilencszázötvenben fontos esemény történt az ortodoxia történetében, bár erről sokat mondani nem tudok. *Ortutay Gyula* vallás- és közoktatásügyi miniszter felszólította az ortodox és neológ hitközségeket az egyesülésre. A gondolatot nem a

zsidók vetették fel, noha ezt a neológok többször felszírozták, és már korábban is voltak olyan hangok a Síp utcában, hogy megérett az idő az egyesülésre. Az ortodoxia nem látott más kiutat. Az egyesülés természetesen a kárukra történt, hiszen az ortodoxia lényege az autonómia: saját magának kell intéznie a dolgait, a neológokétól független vallási életet kell élnie. Bár az ehhez való jogait biztosították, egyre több vezető hagyta el az országot, amiért kritika is érte őket: a kapitányok elhagyják a süllyedő hajót. Például *Jungreis Sándor* budapesti főrabbi ötvenháromban távozott, és egy Tel-Áviv melletti faluban, Jazurban lett rabbi. Ez egyáltalán nem volt méltó az itteni pozíciójához, és ezzel ő maga is tisztában volt. Az ortodoxia akkori közjogi vezetői, *Kahán-Frankl Samu* elnök és a helyettese, *dr. Reiner Imre* jogtanácsos már 1950-ben kivándoroltak. Benne voltak a Joint vezetésében, és amikor a kormány a Jointtal megszakította a kapcsolatot, félték a felelősségre vonástól, hiszen a cionista mozgalmakat is ez finanszírozta. A Joint elnökét és *Stöckler Lajost*, a neológ *Országos Iroda* elnökét le is tartóztatták. Szerintem nem lehet vitás, hogy Kahán-Frankl és dr. Reiner is erre a sorsra jutott volna. Mindkét embert kisgyerek korom óta ismertem, reggel-este Kahán-Frankl Eötvös utcai lakásába jártam imádkozni, ismertem a mentalitásukat; a magyar ortodoxia a szívük ügye volt, nem pusztán arról volt tehát szó, hogy a bőrüket mentik.

SZABADSÁG-HEGY – 1956

SZABADSÁG-HEGY – 1956

Az ötvenkettes-ötvenhármas évek nagyon nyomasztóak voltak. Félelemben éltünk.

A törvény tiltotta az antiszemitizmust. De ha valaki a villamoson azt mondta, hogy „te büdös cionista!”, az már nem volt bűntény, és mindenki értette, hogy miről van szó. A sajtó tele volt cionistaellenes propagandával, a politikai szónoklatokban nap mint nap benne volt a cionizmus bírálata.

A Kelet-Európában kialakult anticionista kampány reakciójaként *Ramat Gan*ban az emberek megtámadták a szovjet követséget, emiatt megszakadt a szovjet–izraeli kapcsolat, s csak Hruscsov idejében állították vissza. Budapesten működött az izraeli követség, de tudtuk, hogy nem tanácsos bemenni, még a környékét is figyelik. Amikor *Chaim Weizman*, az első államelnök meghalt, néhány barátommal mégis bementünk kondoleálni. Nekem elég jó, személyes kapcsolatom volt a követség akkori embereivel.

Ha ma, csaknem negyven év után rekonstruálom a történeteket, azt mondhatom, hogy ami ezután történt, logikus következménye volt a ténykedésemmek és az akkori időknek; dacára annak, hogy *de facto* nem fejtettem ki a cionizmus kritériumának megfelelő tevékenységet. Később az ávón az előadóm egyszer egész éjszakán át arról prédikált, egész éjszaka az volt a téma, hogy mi az Aguda: „az Aguda nemcsak egyszerűen egy ci-

onista szervezet, annál sokkal rosszabb: egyrészt nacionalista, másrészt klerikális szervezet, márpedig a klerikális nacionalizmus a szocializmus legeslegesküdtőbb ellensége.” Ez persze nem igaz, se a működése nem nevezhető nacionalizmusnak, se a vallási beállítottsága nem nő túl azokon a kereteken, amelyeket a magyar alkotmány a vallásszabadságban akkor megengedett.

Ötvenkettőben Prágában folyt a Slánsky-per, röviddel azután Moszkvában nyilvánosságra hozták az orvosok ügyét. Itthon egyetlen cionista szervezet sem működött már, sem a föld felett, sem a föld alatt. A sajtó mégis folyton a cionista veszélyről beszélt; éreztük, hogy valami készül.

Ötvenhárom február huszonnyolcadikán, egy szombati napon sétáltunk a feleségemmel. Négy hónapja voltunk házасok. A Körúton megálltunk egy kirakat előtt, és az oda kitett *Szabad Nép* egyik cikkét olvastam: „A cionizmus kényszerhelyzetei.” Láttam, hogy miről van szó, mégsem éreztem, hogy ez engem is érint. Este purim volt, a templomban megtudtam, hogy két volt tanítványomat néhány nappal azelőtt letartóztatták – de ez se gyújtott vörös fényt a fejemben. Úgyhogy amikor éjjel – purimra virradó éjjel, maga ismeri az ünnep jelentőségét – tizenegy óra tájban jött az a nagy csöngetés, akkor döböntem csak rá, hogy mi történik. A „letartóztatás” szót nem használták,

vagy csak nem emlékszem rá, mert elájultam, fel kellett, hogy mossanak. Akkor már tudtam, hogy le fognak csukni, de abban reménykedtem, hogy csak rövid időre. A legminimálisabb dolgokat vihettem magammal, így tizenegy hónapig ugyanabban a ruhában voltam.

Az autó keringett, karingott, az ablakok el voltak függönyözve, nem tudtam, hol vagyok. Mindenesetre az volt a benyomásom, hogy nem járhatunk messze Budapesttől. A Fő utcába vittek, ott elvették a cuccaimat – órát, *megillát*, *tfilint*, amit édesapám adott nagy naivan –, és bedobtak egy cellába. Egy ideig nézelődtem, nem láttam még börtönt belülről.

Bejön két fegyőr, karon fognak, rohanás a folyosóra, bevágnak a liftbe, valahol megállunk, bevisznek egy terem közepére, körülöttem államvédelmi tisztek ülnek, és az egyik kérdezi: – Tudja, hogy miért került ide? – Mondom, nem tudom. – Na, gondolkozzon csak! – és hallgatnak egypár másodpercig. – Nem tudom. – „Mert maga a nép ellensége” – oktattak ki...

Utána nem kérdeztek semmit, hanem parancsot adtak, hogy írjak tizenhat oldalnyi önéletrajzot, de nem kevesebbet, mert akkor ott rohadok a cellámban időtlen időig. Visszavittek a cellába, papírt és ceruzát adtak, kezdjek el írni. Fiatal voltam, a háborús évek kivételével nem volt mögöttem semmi, leírtam két-három oldalt.

Hétfőn bevitték az előadómhoz, bemutatkozott, nem név szerint, csak hogy ő az előadóm. Nem ismertem a rendfokozatokat, a kiszabadulásom után tudtam meg, Székely László államvédelmi százados volt. Nézi a papírokat, hát ez semmi! Vissza a cellába, tizenhat oldal. Közben, szombat éjjeltől szerda reggelig nem engedtek aludni, amikor a szemem kezdett lecsukódni, azonnal rúgás az ajtóba, ettől önkéntelenül is kinyitottam a szemem. Megint csak írni. Hát ez nem megy! Félig-meddig önkívületi állapotba kerültem a kialvatlanságtól, egy kis vizes dörzsölés, egy kis mosakodás úgy-ahogy segített. Aztán összefirkáltam mindent, de olyanokat, hogy hároméves koromban Kecskeméten nyaraltam a nagynénémnél, és ott ilyen és ilyen volt a hinta. Emlékszem, hogy ezt beírtam, így összejött nyolckilenc oldal. A kihallgatóm nézte a lapokat, itt-ott kérdezett valamit, aztán szerda reggel megengedte, hogy lefeküdjek a priccse aludni. Akkor már március negyedik volt, másnap halt meg Sztálin, és én az egészről nem tudtam, az égvilágon semmit nem vettem észre. Számomra augusztus huszonegyedikén halt meg; akkor vittek át a Markóba, és ott tudtam meg a cellatársaimtól. A Fő utcában töltött százhetvennyolc napot végig magánzárkában töltöttem, senkivel semmilyen kapcsolatomban nem volt, a vallatóimon és a fegyőrökön kívül.

Először a külföldi utazásaimról kérdeztek, el-

meséltem a svájci utamat. – Na ne hülyéskedjen! Groszberg Slomó kimegy Svájcba, és a vonatokat nézegeti – mondta a kihallgatóm cinikusan, de erre a témára soha többé nem tért vissza.

Március tizenegyedikén kezdődött a második témakör, az izraeli követséggel való kapcsolatomban. Elmondtam, hogy *Mose Dak* követségi titkárt és *Cvi Haszkél* bevándorlási attasét ismerem. Aztán a kapcsolat formájáról kérdezett, hol találkoztunk, milyen volt a szoba berendezése, hol ültem én, hogy nézett ki a szék. Mit akart tőlem a két úr? Semmit az égvilágon? És én mit akartam tőlük? Elmondtam, hogy egy időben foglalkoztatott a kivándorlás gondolata, ezért az elhelyezkedési lehetőségekről érdeklődtem. – Maga már megint etetni akar – mondta.

Péntek este a priccse ülök, amikor bejön két fegyőr, és a két priccse közé állítanak. Amikor kimennek, le akarok ülni, nagyot rúgnak az ajtóba: álljon csak! Megkérdeztem, hogy meddig – Álljon! Így álltam aztán egy egész héten át, éjjel-nappal, naponta két órát engedtek feküdni. Ez idő alatt kihallgatás nem volt. A rákövetkező hét csütörtökén este tíztől hajnali négyig megint kihallgattak: – Mit akart magától *Mose Dak* és *Cvi Haszkél*? – Nem akartak semmit. – Álljon a falhoz, és csak akkor forduljon meg, ha már eszébe jutott! – Hajnaltájt félrehúzta a függönyt, és azt mondta: már reggel van, és maga itt temeti el magát. Magából így soha nem lesz ember! – Utána leültetett, és azt mondta, ők jól tudják, hogy *Mose Dak* és *Cvi Haszkél* be akartak szervezni az államrendünk megdöntésébe. Olyan fájdalmaim voltak; a két bokám megdagadt, a bőröm vörös volt, gennyes; emberfeletti kínokat éltem át. Aláírom, amit akar – gondoltam magamban. Elém tett egy jegyzőkönyvet: „Elismerem, hogy államunk megdöntésére irányuló szervezkedést vezettem, amit az illegális agudista mozgalmon belül akartam végrehajtani más antikommunista, antidemokratikus szervezetekkel közösen, és ennek irányításával *Mose Dak* és *Cvi Haszkél*, az izraeli követség tisztviselői bíztak meg.”

Visszavittek a cellába. Péntek dél volt, fekdühettem, amennyit akartam, aludhattam, amennyit akartam.

Hétfőn reggel kezdődött az újabb kihallgatás: mennyi pénzt kaptam a szervezkedés lebonyolításához? Semennyit. – Hát az nem létezik – mondta az előadóm, és ezzel egy újabb, egész héten át tartó huzavona kezdődött. Pénteken megbilincseltek, úgy kellett állnom a következő csütörtökig. Másnap reggel azt mondtam, hogy tízezer forintot kaptam. – Hát mi az a tízezer forint egy izraeli követségnek? – kérdezte, így aztán lassan eljutottunk valami inflációs összegig, azzal már meg volt elégedve: megírta a jegyzőkönyvet, és megint pihenhettem pár napig.

Áprilisban nyugodtabb periódus következett. Pészahkor borzasztóan sírtam a kihallgatáson,

tudja ugye, hogy a szédereste családi ünnep. Azt mondta a kihallgatóm, hogy ha őszinte leszek, akkor eljön még az idő, amikor ünnepelni fogok. És ez emberi hang volt a sok fenyegetőzés és káromkodás után. Később az iskolai működéséről kérdezett: hogyan adtam a tantestület tudtára, hogy a gyerekeket cionista szellemben kell nevelni? Erre kidomborítottam néhány imánk Jeruzsálemre vonatkozó részét: megnyugtatót, hogy ezeket pézshakor mondhattam el.

Az ünnep után azonban visszatért Mose Dakra és Cvi Haszkélra. Akkorra már regenerálódtam kissé, volt bennem ellenállás, úgyhogy nem mondtam semmit. Április huszonhatodikán, vasárnap bejött hozzám egy fehér köpenyes férfi, és megkérdezte, hogy van-e valami panaszom. Mondtam, hogy semmi. Megkopogtatta a hátamat: – Maga nagyon rosszul néz ki. Magának injekciót kell kapnia! – Néhány nap múlva éreztem, hogy valami megváltozott, kezdtem jókedvű lenni, dudorászni, „gyorsan elszalad az a pár év, ameddig bent tartanak”. Újabb vallatási szakasz kezdődött, addigra teljesen akaratlanná váltam, továbbra is kaptam az injekciókat. Kémkedésről, adatok kiszolgáltatásáról faggattak. Ha gyermekkoromban nem olvastam volna kémregényeket, nem tudtam volna mit kiagyalni: így kitaláltam, hogy az egyik növendékem édesapját, aki a kelenföldi textilgyár mérnöke volt, és egy másik volt tanítványomat, *Katz Évát* kérdeztem ki a textilgyárról, és ezeket az adatokat továbbítottam az izraeli követségre. Ilyen kisujjból szopott kémmesém volt, de megelégedtek vele. Május derekán a kihallgatóm még kérdezett az ortodoxia akkori vezető emberéről, de látszott, hogy lezárta az ügyemet. Május huszonhetedikén láttam utoljára.

Két hétig parlagon hevertem a cellámban. Nem foglalkoztak velem, naponta háromszor beadták az ételt és kész. Sétálni nem mehettem, az ávón egyszer sem sétáltam. Volt egy bizonyos napirendem: ötvenkét zsoltárt rekonstruáltam fejből, ezeket mondtam. Sokat gondolkoztam. Imádkoztam, azt soha nem hanyagoltam el, még a „huszonhat órás” napok alatt sem, és mindig ügyeltem arra, hogy mindenek dacára soha ne tévesszem el a héber dátumot, hogy tudjam, mikor van ünnep. Kitéptem a kabátomból egy tenyérnyi fekete bélést, imádkozáskor azt tartottam a fejem fölé.

Június tizedikén egy új emberhez kerültem, nagyon szimpatikus hadnagy volt, Kádár Jánosnak hívták. Mindennap három-négy órát beszélgettünk. Mindenféléről, könyvekről, filmekről – mondjuk abban nem volt nagy jártasságom –, még vallási kérdésekről is. Júliusban elkezdte firtatni a korábbi vallomásaimat. Szembesítést rendelt el. Tisa be Áv napjára volt beidézve Katz Éva: mondjam a szemébe, hogy adatokat kértem tőle a textilgyárról! – De hát nem kérdeztél semmit – mondta Éva; a szembesítés eredménytelen. Másnapra *Piri néni*t

idéztek be, aki ma is óvónő az *Ortodox Tagozat*nál. Piri néni akkor a Talmud Tóra fiatal tanerője volt, és azt kérdezték tőle, milyen utasításokat adtam a cionista nevelésre. Ez a szembesítés is eredménytelen volt. Erre bevitték egy magas rangú tiszthez – nem tudom, nem ezredes volt-e, aki atyai hangon kért, mondjam el az igazat. Keserves sírás tört ki belőlem, elzokogtam, milyen körülmények között tettem a vallomásaimat. – És mi az igazság? – Az igazság annyi, hogy Palesztina földrajzát tanítottam a gyerekeknek. Erről fölvettem egy oldal jegyzőkönyvet, ezzel egyúttal semmissé tett vagy négyszáz oldalnyi addigit.

Attettek az ügyészségre. Augusztus huszonnyedikén kerültem a Markóba. Akkor értettem meg a változás okát, akkor tudtam meg Sztálin halálát, Rákosi leváltását, és hogy Nagy Imre lett a miniszterelnök.

Az ügyemet összekapcsolták *Kornitzer Gézáéval*, ő az Aguda pénztárosa volt, és azzal vádolták, hogy a szervezet feloszlata után is fenntartotta annak pénzügyi helyzetét.

Az első tárgyalást december közepére tűzték ki, de abból nem lett semmi, a Markó tele volt titóistákkal, rajkistákkal, akkor üritették ki az internálótáborokat – ezrével voltak.

A tényleges tárgyalás ötvennégy január tizenharmadikán volt. Olti Vilmos tanácselnök olvasta fel a vádiratot, kivándorlásra való izgatás büntényével – ő tárgyalta annak idején a Mindszenty- és a Rajk-pert is. Védekezésül elmondtam, hogy Palesztina földrajzát a zsidó vallástörténelem alapanyagaként tanítottam. Mindkettőnk felmentettek; aznap délben már otthon ebédeltem, boldogult édesanyám a kedvenc ételleimmel várt: macszgombóclevest és töltött paprikát főzött.

*

Amikor Nagy Imre először került a kormány élére, komoly politikai enyhülés következett. Miután kiszabadultam, az ortodox hitközség gyermekfoglalkoztató létesítésére kapott engedélyt, amit a Talmud Tórával és napközi otthonnal együtt vezettem tovább. Ezerkilencszázötvenhat október huszonharmadikán még hatszáz diákom volt, csupa budapesti, ortodox gyerek. Október végén, november elején antiszemita atrocitásoktól lehetett tartani, mégsem ez elől menekültek az emberek – Magyarországon soha nem győzött volna a szélsőjobb. A zsidók inkább egy majdani kommunista megtorlástól tartottak, hogy az teljesen tönkre fogja tenni a vallási életet.

Ötvenhét márciusára, a kivándorlási hullám lecsillapodásával elnéptelenedett a Talmud Tóra, talán kétszáz, többségében vidékről felköltözött gyerekeim volt. Király, nép nélkül – átadtam a kulcsokat utódomnak, Steinberger Jenőnek, és kivándoroltunk mi is Izraelbe.